

Patricia A. Cain

Feministička teorija prava: utemeljenje teorija*

[...]

Feministička pravna teorija

Da bi se klasificiralo kao feminističko, proučavanje prava treba se temeljiti na ženskom iskustvu. Posebno me zanima isključuje li "žensko iskustvo" koje prožima feminističku pravnu teoriju lezbijsko iskustvo. Ukratko ću opisati tri faze feminističke pravne teorije¹ i analizirati kako je, i je li uopće, lezbijsko iskustvo utjecalo na razvoj svake od tih faza.

Prva faza: Formalna ravnopravnost i reproduktivna prava

Razdoblje između 1963. i 1966. godine općenito se smatra početkom suvremenoga ženskog pokreta i katkad se opisuje kao drugi val feminizma. U tom je razdoblju bilo nekoliko važnih događaja. Godine 1963. objavljena je knjiga Betty Friedan *Ženska mistika*. Iste je godine donesen Zakon o jednakosti plaća. Godine 1964. doneseno je Poglavlje VII. koje zabranjuje spolnu diskriminaciju pri zapošljavanju. Oba zakonska dokumenta upućuju na poštovanje načela jednakih mogućnosti. Međutim, ubrzo je postalo jasno da Odbor za jednake mogućnosti pri zapošljavanju ne poštuje u potpunosti to načelo kad je riječ o ženama. [...] Zato je 1966. osnovana nova nacionalna ženska aktivistička organizacija, Nacionalna organizacija za žene (National Organization for Women – NOW).

U početku, program NOW-a bio je usmjeren na formalnu ravnopravnost u javnoj sferi. Organizacija je izbjegavala pitanja seksualne i reproduktivne slobode. Neke su članice postale zabrinute kad je NOW počeo razmatrati stav prema pravu na pobačaj. Istupile su iz organizacije i osnovale Ligu za jednakost žena (Women's Equity Action League – WEAL). NOW je ubrzo nakon toga podržao pravo na pobačaj. Međutim, vodstvo organizacije smatralo

---

*. Izvornik: Patricia A. Cain, "Feminist Jurisprudence: Grounding the Theories", *Berkley Women's Law Journal* 4/191, 1989-90. Prijevod teksta bit će objavljen u knjizi *Žene i pravo: feminističke pravne teorije*, ur. Ivana Radačić, Zagreb: Centar za ženske studije, 2009.

¹. Te tri faze prate raspravu Clare Dalton o razvoju feminističke pravne misli u Dalton, *Where We Stand: Observations on the Situation of Feminist Legal Thought*, Prvi dio te knjige.

je pitanje lezbijstva problematičnijim.² Lezbijske feministkinje koje su se "javno deklarirale kao lezbijke" u ranim danima pokreta "razbaštinjene su" od svojih sestara.³ U središnjim krugovima pokreta izbjegavala se riječ "lezbijka".⁴

U kasnim 1960-ima, u vrijeme kad se suvremeni ženski pokret širio i počeo lobirati za jednakost žena, žene su činile manje od 5 posto svih pravnikâ i manje od 2 posto svih profesora prava. U tom se razdoblju feministička pravna teorija tek počela razvijati i odražavala je ciljeve tadašnjega ženskog pokreta. Feminističke pravne teoretičarke obično su se usmjeravale na ravnopravnost u javnoj sferi i tvrdile da se prema ženama treba postupati jednako kao i prema muškarcima.

Feministkinje koje su se bavile reproduktivnim slobodama nužno su morale istraživati razlike između žena i muškaraca. Međutim, većina prvih feminističkih pravnih tekstova napisana je sa stajališta koje je prešutno odobravalo mušku normu. Nedostaje im posebno zanimanje za lezbijska pitanja. U onom smislu u kojem se lezbijke ne razlikuju od heteroseksualnih žena, bile su, naravno, prešutno uključene u borbu za ravnopravnost.⁵ Ali, razlike između iskustva lezbijki i heteroseksualnih žena bile su nevažne u oblikovanju feminističke pravne teorije u prvoj fazi.

Druga faza: Žene su različite od muškaraca

Kad su se žene počele tretirati kao muškarci, ljudi su počeli primjećivati da žene zapravo nisu iste kao muškarci. Žene najprimjetnije nisu kao muškarci kad su trudne. Teoretičarke druge faze počele su razvijati teorije ravnopravnosti koje su mogle uzeti u obzir određene razlike između žena i muškaraca. Tvrdile su da bi teorija ravnopravnosti morala, ako ništa drugo, uključiti činjenicu da žene mogu zatrudnjati. Lezbijke su jednako biološki različite od

---

² B. Friedan, *It Changed My Life: Writings on the Women's Movement*, Norton, 1976., 159. (Na nacionalnim feminističkim prosvjedima 1970. godine na kojima su sudionice zamoljene da nose lezbijske narukvice kao simbol solidarnosti, Friedan je to odbila. "Za mene... ženski pokret... nema nikakve veze s lezbijstvom.")

³ S. Evans, *Born for Liberty*, Free Press, 1989, bilješka 37, str. 294. Vidi općenito N. Myron i C. Bunch (ur.), *Lesbianism and the Women's Movement*, Diana Press, 1975.

⁴ NOW je bila organizacija u središtu ženskog pokreta i iako su članice bile mnoge aktivne lezbijke, organizacija je na početku djelovanja svjesno izbjegavala lezbijska pitanja. Takvi homofobni stavovi bili su gori na istočnoj obali SAD-a nego na zapadnoj. Vidi D. Martin i P. Lyon, *Lesbian Woman*, Bantam, 1972, 256–276.

⁵ Međutim, lezbijke su se razlikovale od heteroseksualnih žena u jednom vrlo uočljivom aspektu. Oduzimalo im se skrbništvo nad djecom jer se se smatrale nepodobnim majkama. Prema tome, postoje rani zasebni tekstovi lezbijskog feminizma o skrbništvu. Vidi Hunter i Polikoff, "Custody Rights of Lesbians", *Buffalo Law Review* 25, 691, 1976; Hitchens i Price, "Trial Strategy in Lesbian Mother Custody Cases: The Use of Expert Testimony", *Golden Gate University Law Review* 9, 451, 1978–79.

muškaraca kao i heteroseksualne žene.⁶ Prema tome, dok je usmjerenje na razliku ostajalo ograničeno na biološke razlike između spolova, lezbijsko iskustvo nije nudilo nikakve posebne uvide.

Neke su teoretičarke druge faze isticale da razlike između žena i muškaraca nisu samo biološke. Neke kulturalne feministkinje, na primjer, tvrdile su da iskustvo majčinstva vodi do društvenih i psiholoških rodnih razlika. Budući da rađaju i odgajaju djecu, žene su obično prisnije i brižnije od muškaraca.

Slijedeći teoriju Carol Gilligan, neke su feminističke pravne teoretičarke počele analizirati načine na koje je pravo zanemarivalo ženski "dručkiji glas". Istaknule su da, s obzirom na to da je maskulino, pravo odražava vrijednosti neovisnosti umjesto povezanosti i skrbi. Smatrale su da pravo treba prepoznati i zaštititi specifično ženske vrijednosti.

Catharine MacKinnon, još jedna pravna teoretičarka druge faze,⁷ također je tvrdila da su žene i muškarci različiti, ali da je razlika u tome da muškarci dominiraju, a žene su podčinjene. Prema njezinu mišljenju, nije važno što se pojavilo prvo, dominacija ili razlika. Jedino je važno ukinuti dominaciju. Pravni argumenti koji definiraju problem kao pitanje razlike između spolova vjerojatno neće ukinuti dominaciju. C. MacKinnon traži pomak u paradigmi od razlika u biologiji, iskustvu i biti prema jedinoj razlici koja je doista važna: razlici u moći. Njezin pristup diskriminaciji na temelju spola prepoznaje neravnotežu moći između muškaraca i žena. "Prakse koje izražavaju i osnažuju društvenu nejednakost žena i muškaraca jasni su primjeri diskriminacije na temelju spola. [...]"⁸. Jedna je od tih praksi spolno uznemiravanje.

Mogli bismo očekivati da kulturne feministkinje i teoretičarke dominacije koje se bave pravnom teorijom (poput Gilligan i MacKinnon) prepoznaju važnost lezbijskog iskustva u svojim radovima. Posebno je iznenađenje otkriti nevidljivost lezbijskog pitanja u radovima kulturalnih feministkinja. U drugim disciplinama osim prava, feminističke su se teoretičarke, u pokušaju novog vrednovanja ženske kulture i njenih vrijednosti, često usmjerile na lezbijsku

---

⁶ Rizik od trudnoće manji je kod lezbijki, naravno. [...] Prema tome, čimbenik trudnoće, iako je relevantan za neke lezbijke, nikad nije bio važan aspekt lezbijskog programa.

⁷ U drugu fazu uključujem sve teoretičarke koje odbacuju pristup liberalnog feminizma iz prve faze, ali ne usvajaju postmodernizam. (Vidi raspravu o trećoj fazi). Budući da prihvaćam postmodernizam u onoj mjeri u kojoj izbjegava esencijalizam, univerzalnost i ograničenja kategorizacije, oprezna sam u kategorizaciji teoretičarki u tri zasebne faze feminističke teorije. Čitatelji bi trebali zamisliti granice kao fluidnije nego što se čine prema mojoj podjeli na kategorije/faze.

⁸ C. MacKinnon, *Sexual Harassment of Working Women*, Yale University Press, 1979, 174.

zajednicu.⁹ Ali, u pravnoj teoriji, rasprave o ženskoj vrijednosti usmjeruju se na "ženu kao majku".¹⁰

Odličan je primjer članak Robin West "Teorija prava i rod". R. West tvrdi da se postojeća (muška) teorija prava temelji na poimanju ljudskih bića kao odvojenih i zasebnih jedinki i da ta "teza odvojenosti" čini bit i liberalnih i kritičkih muških pravnih teorija. Suprotno tome, feministička teorija promatra ljudska bića kao prije svega povezana jedna s drugima. I kulturalne i radikalne feministkinje koriste tu "tezu povezanosti". R. West na početku članka nabraja četiri primjera ženskog primarnog i materijalnog iskustva povezanosti: (1) trudnoća, (2) penetracija u heteroseksualnom odnosu, (3) menstruacija i (4) dojenje. Usprkos tome što je R. West svjesna pritiska heteroseksualnosti na sve žene, njezin popis iskustava "povezanosti" zanemaruje specifično lezbijska iskustva "povezanosti".

Nadalje, njezine dvije kategorije feminističke misli, kulturalna i radikalna, definirane su tako da isključuju lezbijske feministkinje. R. West smatra da se kulturalne feministkinje usmjeruju na vezu između majke i djeteta kao izvor veće ženske sposobnosti skrbi i brige. Profesorica West nužno se ne poistovjećuje s tim kulturnim feministkinjama. Ali, zabrinjava me što, uvodeći dvije kategorije feministkinja (kulturalne i radikalne), zanemaruje lezbijske feministkinje koje pokušavaju razviti žensku zajednicu (veze s drugim ženama).¹¹ i afirmirati feminističku vrijednost kao nešto što obuhvaća i odvojenost i povezanost.¹²

Teoretičarke dominacije također obično zanemaruju lezbijsko iskustvo. Catharine MacKinnon, na primjer, tvrdi da su žene stalno i uvijek podčinjene muškarcima. Prema njezinu mišljenju, bilo kakve posebne sposobnosti skrbi i povezanosti ne proizlaze iz pozitivnih aspekata majčinstva, nego iz negativnih aspekata podčinjenosti. Žene grade mreže povezanosti da bi preživjele podčinjenost. "Žene cijene skrb jer nas muškarci vrednuju prema skrbi koju im pružamo. [...]"¹³

Na tvrdnju da je lezbijsko iskustvo drukčije, da lezbijke nisu podčinjene muškarcima i da njihova skrb nije usmjerena na muškarce, C. MacKinnon ima dva različita odgovora. Njezin prvi odgovor jest da iznimke nisu važne. Namjera joj je ponuditi kritiku strukturalnog stanja žena kao spolno podčinjenih i ne iznositi egzistencijalne tvrdnje o svim ženama. Na

---

⁹ Vidi općenito A. Jaggar, *Feminist Politics and Human Nature*, Rowman & Allanheld, 1983, 249–302 i izvore koje navodi. Na području filozofije postoje radovi koji izgrađuju etičku teoriju na odnosima žena s drugim ženama. Vidi J. Raymond, *A Passion for Friends: Towards a Philosophy of Female Affection*, Beacon, 1986; S. Hoagland, *Lesbian Ethics: Toward New Value*, Institute of Lesbian Studies, 1988.

¹⁰ Ovdje mislim na majku u širem društvenom smislu kao osobu koja je brižna i požrtvovna.

¹¹ Vidi M. Daly, *Pure Lust: Elemental Feminist Philosophy*, Beacon, 1984; M. Daly, *Gyn/Ecology: The Metaethics of Radical Feminism*, Beacon, 1978.

¹² Vidi Hoagland, *Lesbian Ethics*, vidi bilješku 9.

¹³ C. MacKinnon, *Feminism Unmodified*, Harvard University Press, 1987, 39.

njezinu teoriju ne utječe činjenica da sve žene nisu uvijek podčinjene muškarcima. Prema tome, za C. MacKinnon lezbijsko iskustvo nepodčinjenosti jednostavno je nebitno; time se poriče tvrdnja da je lezbijsko iskustvo slobodno od muške dominacije.

Tvrđi se da lezbijska seksualnost – što ovdje znači jednostavno žene koje imaju spolne odnose sa ženama, a ne s muškarcima – rješava problem roda uklanjanjem muškaraca iz ženskih svojevrijednih spolnih odnosa. Ali ženska seksualnost ostaje definirana u uvjetima muške nadmoći; žene su i dalje društveno definirane kao žene u odnosu na muškarce; definicija žena kao bića manje vrijednih od muškaraca ostaje seksualna, iako ne heteroseksualna, bez obzira na to jesu li muškarci prisutni ili ne.¹⁴

Ovaj odlomak smatram neprihvatljivim iz nekoliko razloga. Moj glavni prigovor jest da C. MacKinnon definira lezbijsku seksualnost kako njoj odgovara ("jednostavno žene koje imaju spolne odnose sa ženama" – to jest, ništa se ne mijenja osim što žena zamjenjuje muškarca). Iako ne osporavam činjenicu da lezbijski parovi katkad mogu oponašati heteroseksualne parove, ljuti me što MacKinnon isključuje ostatak lezbijskog iskustva. Gdje je njezina feministička metoda? Koga ona odlučuje slušati? Ne bi li obogatilo njezinu teoriju da prepozna stvarnost nepodčinjenosti koju neke lezbijke smatraju svojom iskustvenom stvarnošću i istraži važnost te stvarnosti za svoju teoriju?¹⁵ Budući da se njezina teorija temelji na jednoj jedinoj zajedničkoj osobini svih žena, seksualnoj podčinjenosti, C. MacKinnon ne uočava važnost lezbijske nepodčinjenosti, čak i kad joj je – doslovno – pred očima.¹⁶

Isključivanje lezbijskog iskustva iz feminističke pravne teorije također se može uočiti u nedavnom sažetku feminističke pravne misli Clare Dalton.¹⁷ C. Dalton dijeli suvremene

---

¹⁴ C. MacKinnon, *Toward a Feminist Theory of the State*, Harvard University Press, 1989, 141–142.

¹⁵ Na primjer, slika lezbijke u dominantnoj kulturi prikazuje muški, često agresivan, karakter, muškobanjastu lezbijku. C. MacKinnon u svojem prikazivanju lezbijki često osnažuje taj stereotip. Vidi MacKinnon, *Feminist Theory of the State*, vidi bilješku 14, str. 119 (lezbijski seks nužno ne nadilazi "erotiziranje dominacije i podčinjavanja"); MacKinnon, *Sexual Harassment*, 206, bilješka 8 (lezbijka koja čini spolno uznemiravanje). Vjerujem da C. MacKinnon šteti sama sebi (i lezbijkama) ne priznavajući stvarnost ravnopravnih odnosa među mnogim lezbijkama. Ekstreman raskorak između tradicionalnih muških ideja lezbijskog iskustva i stvarnosti većine lezbijskog iskustva govori nam da patrijarhat definira lezbijstvo na način koji podupire njegovu normu nametnute heteroseksualnosti. Iako C. MacKinnon prepoznaje tu patrijarhalnu reakciju na lezbijstvo ("lezbijke mogu ugroziti seksualnost implicitnu u ženskim rodnim stereotipima tako da se uopće ne shvaćaju kao žene", isto, str. 110), nikad ne nudi razumijevanje lezbijskog iskustva koje je različito od patrijarhalnog prikaza muškobanjaste lezbijke.

¹⁶ Ovo mislim doslovno. Mary Dunlap, lezbijska odvjetnica, sudjelovala je u panel-diskusiji na Pravnom fakultetu Buffalo s C. MacKinnon (i drugima) pod nazivom "Feministički diskurs, moralne vrijednosti i pravo". Reagirajući na shvaćanje "žene" koje je iznijela C. MacKinnon, žene ušutkane muškarčevom nogom na vratu, M. Dunlap je ustala i rekla: "Ja sam žena koja stoji... i nisam podređena nijednom muškarcu." C. MacKinnon nije prepoznala potencijalnu važnost životnog iskustva M. Dunlap kao lezbijke za njezinu tvrdnju o nepodređenosti [...]; vidi također MacKinnon, *Feminism Unmodified*, bilješka 13, str. 221, bilješka 6, str. 305–6.

¹⁷ Dalton, *Where We Stand*, prvi dio te knjige.

tendencije feminističke teorije prava na dvije struje: teorije o "ženi kao majci" i teorije o "ženi kao seksualno podčinjenoj muškarcu". Nijedna od tih teorija ne usvaja lezbijsko iskustvo kao središnji element za oblikovanje teorije. Pretpostavljam da je opis Clare Dalton točan. Ne mogu pronaći nijednu važnu pravnu teoretičarku koja se usmjeruje na iskustvo ljubavi između odraslih žena kao osnovu za izgradnju pravne teorije utemeljene na skrbi i povezanosti. Iako će teoretičarke koje definiraju ženu kao seksualno podčinjenu vjerojatnije prepoznati lezbijsko iskustvo, one se usmjeruju na kritiku muške dominacije umjesto na lezbijski odnos kao pozitivnu alternativu muškoj dominaciji.

Treća faza: Postmodernizam

Od Clare Dalton posuđujem izraz za treću fazu feminističke pravne teorije, "postmodernizam". Postmodernistička misao osporava ideje objektivnosti i univerzalnosti. Postmodernističko "spoznavajuće sebstvo" je subjektivno, konkretno i partikularno, definirano putem proživljenih iskustava subjekta.

Postmodernistički se feminizam općenito povezuje s francuskim feministkinjama, uključujući Hélène Cixous, Luce Irigaray i Juliju Kristevu. Očit je utjecaj Simone de Beauvoir na rad tih teoretičarki. Postmodernističke feministkinje smatraju da egzistencijalna analiza S. de Beauvoir žene kao "druge" omogućuje ženama da kritiziraju dominantnu kulturu. Biti "druga" dopušta ženama da shvate "pluralnost, raznolikost i razliku".

Iz postmodernističke perspektive, feministička je teorija nedostatna ako je ograničena stajalištem da među svim ženama postoji jedno bitno zajedničko obilježje. Kulturalne feministkinje koje se usmjeruju na "ženu" isključivo kao "majku" (stvarnu ili kulturnu) ne obuhvaćaju svu složenost ženskog iskustva. Radikalne feministkinje poput C. MacKinnon, koje se usmjeruju na "ženu" isključivo kao "seksualno podčinjenu muškarcu", također izriču ograničene istine. Kvalitetna feministička teorija treba odražavati istinske razlike u ženskim stvarnostima, u našim proživljenim iskustvima: razlike u rasi, klasi, dobi, tjelesnoj sposobnosti i spolnom opredjeljenju.

Postmodernističke pravne teoretičarke žele odbaciti ograničenja bilo kakve kategorizacije. Iako će htjeti poslušati stvarnost lezbijskog iskustva, te teoretičarke neće biti sklone tome da izgrade veliku teoriju na temelju ideje "žene" kao "lezbijke". U posljednjem dijelu ovog teksta ponudit ću neka razmišljanja o potencijalnoj relevantnosti lezbijskog iskustva za postmodernističku feminističku pravnu teoriju.

Prepričavanje

Po mojemu mišljenju, feministička pravna teorija manjkava je i osiromašena zato što nije posvetila dovoljno pozornosti stvarnim iskustvima žena koje ne govore "dominantnim diskursom". U svojim tekstovima već sam upozoravala na to da bi feministička nastava prava trebalo uključivati "uvažavanje razlike" i "uspostavljanje veza".¹⁸ Ovdje zagovaram isto i za feminističku pravnu teoriju.

Većina feminističkih pravnih teoretičarki, usmjerujući se na istost i razliku, pala je ili u asimilacijsku zamku (sve žene su iste kao muškarci/sve žene su iste) ili esencijalističku zamku (sve su žene različite od muškaraca na jedan bitan način/sve žene su različite, ali ono što je važno jest njihova zajednička bit). Jedina razlika između asimilacionizma i esencijalizma jest u tome da prvi zanemaruje stvarnost razlika, dok drugi smatra da razlike nisu važne. Te dvije ideje preklapaju se jer shvaćaju žene kao jednu skupinu koja je u biti ista. Elizabeth Spelman opisuje esencijalističko rješenje za problem "razlika" u feminističkoj teoriji: "Ako želimo pridati primjereno značenje razlikama među ženama, možemo reći da su te razlike jednostavno manje važne od onoga što je ženama zajedničko. To je rješenje vrlo zgodno jer priznaje razlike među ženama tek dovoljno da ih zakopa."¹⁹ Teškoće se javljaju kad individualna esencijalistička teoretičarka mora odrediti sadržaj te zajedničke biti koja je toliko značajna da nadilazi razlike. Kad bijele, heteroseksualne i ekonomski povlaštene feministkinje imenuju zajedničku bit i zanemare razlike, rezultat može biti da se sve žene asimiliraju u jednu skupinu bijelih, heteroseksualnih žena iz srednje klase.

Nije dovoljno imenovati razlike u rasi, klasi i seksualnosti. Razlike se moraju protumačiti. Većina novijih feminističkih pravnih tekstova rutinski uključuje fusnotu prvi put kad se spominje esencijalistička kategorija "žena", koja prepoznaje razlike u rasi i klasi, katkad i spolnom opredjeljenju. Takve politički korektne fusnote imenuju razlike, ali u tekstovima koje dopunjuju ne primjećujem da su te razlike važne. Teorija koja nominalno prepoznaje razliku, ali i dalje kategorizira "ženu" iz jedne jedine perspektive, zarobljena je u zamci asimilacionizma/esencijalizma.

Nije mi namjera zanemariti važnost naših zajedničkih obilježja. Potrebno je odrediti sličnosti među ženama. Kad otkrijemo što nam je zajedničko, počinjemo graditi mostove i veze. Ali, ako zanemarimo razlike, riskiramo iskriviti te odnose jer svaki odnos koji ne

---

¹⁸ Cain, "Teaching Feminist Legal Theory at Texas: Listening to Difference and Exploring Connections", *Journal of Legal Education* 38, 165, 1988. [...]

¹⁹ Spelman prepoznaje ograničenja tog rješenja i zaključuje: "Ali, ne zakopava ih vrlo učinkovito." E. Spelman, *Inessential Woman: Problems of Exclusion in Feminist Thought*, Beacon, 1988, 3.

prepoznaje razlike nije odnos s *cjelinom* druge osobe. Normativno načelo koje poštuje samo ono što imam zajedničko sa svakom od vas ne poštuje svaku od vas, individualnu ženu koja jeste. Poštovati vas, usprkos vašoj razlici, je uvreda. To poštovanje nije poštovanje vaše razlike, nego isključivo vaše istosti. Takvo poštovanje obezvređuje vašu razliku i poručuje da nije važna. Takvo "poštovanje" pada u zamku asimilacionizma/esencijalizma.

Evo primjera. Profesorica prava bijele boje kože kaže svojoj crnoj kolegici: "Katkad zaboravim da si crnkinja. Ponekad te smatram bijelkinjom."²⁰ Ta je opaska izrečena kao kompliment, ali ona poriče životno iskustvo crnkinje kojoj je upućena. Ta opaska govori: "Ono što poštujem kod tebe isključivo je ono što nam je zajedničko."

Dat ću vam primjer iz lezbijskog iskustva. Sveučilišna profesorica lezbijske orijentacije predlaže kolegij Autsajder u američkoj književnosti 20. stoljeća. Kolegij bi uključivao tekstove lezbijki i homoseksualnih muškaraca te drugih autsajdera kao što su pacijenti mentalnih ustanova ili zatvorenici. U raspravi o uvođenju kolegija najvjerojatnije heteroseksualni kolege odbacuju pretpostavku da bi seksualnost autora ili autorice mogla biti važan aspekt njegova ili njezina pisanja, tvrdeći da seksualnost nije ništa drukčija od "tisuću drugih elemenata" koji mogu utjecati na književnika/cu.²¹ Nitko ne smatra da je "živjeti kao "drukčija" osoba u heteroseksističkoj kulturi"²² važan čimbenik u pisanju.

Adrienne Rich, lezbijska pjesnikinja, bavi se tom temom u sljedećoj priči:

Dvije moje prijateljice, obje umjetnice, pisale su mi da su pročitale "Dvadeset i jednu ljubavnu pjesmu" sa svojim muškim ljubavnicima, uvjeravajući me kako su pjesme "univerzalne". Osjetila sam ljutnju i zapitala se zašto se tako osjećam. Shvatila sam da sam ljutita jer je moj rad u biti asimiliran i oduzeto mu je značenje, "integriran" je u heteroseksualnu ljubav. Ta vrsta "prihvaćenosti" knjige čini mi se kao odbacivanje njenih najdubljih učinaka. Želju za pojednostavljenjem... asimilacijom lezbijskog iskustva tvrdnjom da je "ljubavna veza" zapravo ista, ljubav je uvijek puna prepreka –

---

²⁰ Tu sam priču nedavno čula od Pat Williams iako sam je čula i prije, od drugih crnih žena. Opaske Pat Williams, Konferencija kritičkih pravnih studija o feminizmu, Pine Manor, Massachusetts, lipanj 1985. Također imam prijateljice bjelkinje koje su dale slične izjave o crnim ženama.

Fran Olsen kaže da su 1960. godine u kvekerskom mirovnom kampu pjevale ovu pjesmu:

Oh, tamo neće biti nikakve razlike;

Oh, tamo neće biti nikakve razlike.

Svi ćemo biti bijeli

U tom božanskom svjetlu;

Tamo neće biti nikakve razlike.

Pisma Frances Olsen Patriciji Cain 19. srpnja 1989.

²¹ Bulkin, "Kissing/Against the Light": A Look at Lesbian Poetry, u: M. Cruikshank (ur.), *Lesbian Studies: Present and Future*, Feminist Press, 1982, 40–41.

²² Isto (citira Adrienne Rich).

shvaćam kao poricanje, neku vrstu otpora, odbijanje da čitate i slušate ono što sam uistinu napisala, da priznate tko sam.²³

Adrienne Rich i njezine heteroseksualne prijateljice umjetnice imaju nešto zajedničko. Sve one doživljavaju ljubav i intimnu vezu. Ali, čak i ako je neki dio ljubavnog iskustva univerzalan, heteroseksualni svijet nikad neće shvatiti homoseksualni svijet ako se svi usmjerimo na ono što im je zajedničko, univerzalno. Tvrditi da su lezbijke iste kao heteroseksualne žene ili da su crkinje iste kao bijelkinje znači pasti u zamku asimilacionizma/esencijalizma. Takve tvrdnje poriču stvarnost naših razlika među nama kao ženama. Moramo shvatiti te razlike.

Zamoliti ću one među vama [...] koje su heteroseksualne da se prisjete važne ljubavne veze u svojem životu. To može biti sadašnja ili prošla veza, ili veza kojoj se nadate. Pitam vas: kako biste se osjećale da tu vezu morate držati u tajnosti? Biste li se osjećale dijelom svijeta kad bi sitna jezična pogreška ("mi" umjesto "ja") mogla dovesti do otuđenja od prijatelja i obitelji, gubitka posla? Biste li se osjećale kao jedno s vašim ljubavnikom kad biste se mogli dodirivati ili gledati u oči samo u vlastitom domu – s navučenim zastorima? Kako bi to utjecalo na vaš odnos?

Sljedeću vježbu koristim [u poučavanju feminističke pravne teorije] da bih pokazala svojim studentima naša različita stajališta. Najprije zamolim svakog studenta i studenticu da napišu tri imenice ili pridjeva koji ih najbolje opisuju, da imenuje tri aspekta sebe kao osobe. Kad završe pisanje, svatko naglas pročita što je napisao. Za moje studentice popis gotovo uvijek uključuje riječ žena ili žensko. Prema tome, mi dijelimo poimanje sebe kao žena. Značenje ženskog može varirati, ali značajno je da sve mi shvaćamo činjenicu da smo žene kao jedan od triju najvažnijih aspekata nas kao osoba.

Što se tiče ostalih riječi na popisu, postoje važne razlike. Na primjer, nijedna bijela žena ne spomene rasu, dok svaka žena crne boje kože to čini. Slično tome, heteroseksualne žene ne napišu "heteroseksualna" kao jedan od pridjeva na popisu, dok javno deklarirane lezbijke uvijek uključe riječ "lezbijka" na svoj popis. Osim što smo različite jedna od druge po tako očitim elementima kao što su rasa i seksualnost, mi i shvaćamo naše razlike na drukčiji način.

Rezultati moje vježbe ne iznenađuju. Zbog prevladavajućih utjecaja seksizma, rasizma i heteroseksizma bijele heteroseksualne žene shvaćaju rod kao nešto po čemu se razlikuju,

---

²³ Intervju s Adrienne Rich, navod u Bulkin, "Kissing/Against the Light", bilješka 21, str. 44–45.

nešto što ih definira, dok im rasa i seksualnost nisu toliko važne. Ali, ako ni rasa ni seksualnost ne znače mnogo bijeloj heteroseksualnoj ženi, kako može početi shvaćati načine na koji su ti elementi važni ženama koje su različite od nje po tim elementima?

Katkad se pitam shvaćaju li heteroseksualne žene doista ulogu koju heteroseksualnost ima u održanju patrijarhata. Ponekad se pitam shvaćaju li to i lezbijke. Ako feministička pravna teorija želi pružiti korisne uvide za okončanje patrijarhata, feminističke teoretičarke moraju shvatiti heteroseksualnost kao instituciju, a ne samo kao dominantan oblik seksualnosti.

Adrienne Rich objasnila je taj problem već davno u svojoj sjajnoj kritici heteroseksualnosti:

Za feminističku misao nije dovoljno to što postoje specifično lezbijski tekstovi. Bilo koja teorija kulturnoga/političkog stvaranja koja shvaća lezbijsko iskustvo kao marginalno ili manje "prirodnu" pojavu, kao puko "spolno opredjeljenje" ili kao presliku heteroseksualnih ili muških homoseksualnih odnosa, time je ozbiljno oslabljena. [...] Feminističko istraživanje i teorija koja pridonosi nevidljivosti ili marginalnosti lezbijki zapravo onemogućuje oslobođenje i osnaživanje žena kao skupine.²⁴

Adrienne Rich potiče nas da promotrimo heteroseksualnost iz nove perspektive, perspektive "lezbijske mogućnosti". Međutim, nevidljivost lezbijskog iskustva zaklanja lezbijsku mogućnost. [...]

Veze

Najdosljednija feministička tvrdnja, barem od izdavanja knjige Simone de Beauvoir *Drugi spol*, jest da je spoznavanje stvarnosti ustrojeno iz muškoga gledišta. Iz svojeg autsajderskog položaja, žene su osporile tu stvarnost, jer se ženska životna iskustva razlikuju – često drastično – od muških. Najčvršće i najoštrije kritike muški usmjerene stvarnosti iznijele su žene koje su zauzele stajališta što su u iskustvenom smislu potpuno oprečna muškim gledištima. Jednu takvu kritiku ponudile su kulturalne feministkinje iz pozicije "žene kao majke". Drugu su ponudile radikalne feministkinje iz pozicije "žene kao seksualno podčinjene muškarcu".

---

²⁴ Rich, "Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence", *Signs* 5/4, 1980, 631, 632, 647–648.

Činjenica da toliko mnogo žena može otkriti zajednička životna iskustva koja muška verzija stvarnosti zanemaruje čini svaku kritiku utemeljenu na takvim zajedničkim iskustvima uvjerljivom i moćnom. Ali, teoretičarke bi trebale odoljeti tome da pretvaraju kritičku poziciju u novu sveobuhvatnu verziju stvarnosti. Bojim se da bi ono što je u početku bila korisna kritika jednoga povlaštenog (muškog) shvaćanja stvarnosti moglo postati zamjensko drukčije povlašteno (žensko) shvaćanje stvarnosti.

Catharine MacKinnon, na primjer, kritizira patrijarhat iz pozicije "žene kao seksualno podređene muškarcu". Koliko god je njezina kritika uvjerljiva, ne bi se trebala shvaćati kao jedina egzistencijalna stvarnost za žene. Ali, C. MacKinnon je toliko uvjerena u tu poziciju da se katkad čini da je smatra jedinom stvarnošću za žene.

Catharine MacKinnon tvrdi da je ženska podčinjenost univerzalna i stalna, ali ne nužno neizbježna. Ona se protivi izgradnji teorije na temelju otkrića ženskoga "drukčijega glasa" Carol Gilligan jer su žene koje je C. Gilligan slušala sve bile žrtve patrijarhata. Prema tome, C. MacKinnon je oprezna u pripisivanju vrijednosti njihovu moralnom glasu i objašnjava:

Tvrdeći da žene razmišljaju drukčije od muškaraca o moralnim pitanjima, [Gilligan] vraća vrijednost onome što je točno razlikovalo žene od muškaraca nastojeći prikazati da je žensko moralno zaključivanje na neki način žensko, a ne ono što je muška prevlast pripisivala ženama za svoje potrebe. Kad razlika znači dominaciju kao kod roda, promicati razlike za žene znači potvrđivati osobine i obilježja nemoći... Ako materijalizam uopće nešto znači, znači da su žene bile i mislile ono što im je bilo dopušteno biti i misliti. Bez obzira na to što je to, to nije žensko, ne pripada ženama.²⁵

[...] [Lezbijska] stvarnost nije nebitna za feminističku teoriju. [...] Lezbijke koje žive svoje privatne živote udaljene od intimne prisutnosti muškaraca doživljavaju iskustva oslobođena muške dominacije. Kad napustimo dominantno mušku javnu sferu, vraćamo se kući u ženski određenu privatnu sferu. To ne znači da *patrijarhat* kao institucija za nas ne postoji ili da patrijarhat ne postoji dok doživljavamo slobodu od muške dominacije. To jednostavno znači da doživljavamo značajna razdoblja nepodčinjenosti, tijekom kojih mi, kao žene, slobodno razvijamo poimanje sebe koje je naše vlastito, a ne puki konstrukt patrijarhata.

Niti mi uživamo u tom iskustvu nepodčinjenosti i stvaranja autentičnog sebstva da bismo se razlikovale od drugih žena. Mi ne afirmiramo "ponosno odricanje poistovjećivanja s

---

²⁵ MacKinnon, *Feminist Theory of State*, bilješka 14, str. 51.

ostatkom [našeg] spola i ponosno poricanje ostatka [našeg] života."²⁶ Cilj je učiniti nepodčinjenost stvarnošću za sve žene, a stvarnost nepodčinjenosti u životima nekih žena relevantna je za taj cilj. Stvarnost nepodčinjenosti u životima lezbijki nudi "lezbijску mogućnost" kao rješenje.

Istodobno vjerujem da je stajalište Catharine MacKinnon da su sve žene stalno i uvijek podređene muškarcima korisna tvrdnja na kojoj treba temeljiti kritiku muške verzije stvarnosti, jer je podčinjenost tako dominantno iskustvo za žene. Ta tvrdnja pruža joj valjanu poziciju za njezinu kritiku iako to nije iskustveno točno za sve žene. Slično tome, vjerujem da je tvrdnja Robin West da su sve žene "povezane" sa životom korisna tvrdnja na kojoj treba temeljiti kritiku muške verzije "teze odvojenosti". Ali, ne smatram da je "teza povezanosti" istinita za sve žene. Feminističke pravne teoretičarke moraju paziti da ne pomiješaju "kritike iz pozicije" s egzistencijalnom stvarnošću. Teoretičarka koja je izbjegla tu pogrešku mora paziti da je ne učine njezini čitatelji.

Problem današnje feminističke teorije jest u tome da što je apstraktnija i univerzalnija, to manje uspijeva uključiti proživljenu stvarnost mnogih žena. Većina feminističkih pravnih tekstova stvorila je apstraktne i univerzalizirane postavke iz iskustva heteroseksualnih žena. [...]

Zašto je lezbijka tako nevidljiva u feminističkoj pravnoj teoriji?

Prevela: Tamara Slišković

---

²⁶ MacKinnon, *Feminism Unmodified*, bilješka 6, str. 305–6.